

УДК 327.1:327.51

МІЖНАРОДНА АНАРХІЯ ТА МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА ДЕРЖАВ: ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПРОБЛЕМИ

Леонід Кияниця

*Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Національного авіаційного університету,
кафедра міжнародних відносин, інформації та регіональних студій
просп. Відрадний, 4, корп. 7, 03680, м. Київ, Україна*

Цю статтю присвячено аналізу основних концептуальних засад сучасного розуміння проблематики міжнародної анархії, а також її взаємозв'язку з поведінковими реакціями держав на політичні процеси міжнародного масштабу. На основі цього аналізу викладено оновлене бачення значення чинника міжнародної анархії для системного розвитку міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародна політика, міжнародна анархія, національна держава, неореалізм, конструктивізм.

Загалом, явище міжнародної анархії можна визначити як такий стан розвитку міжнародно-політичного середовища, за якого відсутній будь-який механізм ефективного визначення поведінки окремих акторів міжнародних відносин із боку яких-небудь транснаціональних інституцій, а отже, взаємодія вищезазначених акторів визначається складним переплетінням їх взаємних інтересів [1]. Передусім, саме традиція політичного реалізму характеризується особливим наголосом на унікальності анархічної природи міжнародного порядку як такого [2]. Водночас однією із загальноновизнаних проблем класичного політичного реалізму є тенденція його провідних представників розглядати становище міжнародної анархії як безпосередній наслідок егоїстичних устремлінь окремих національних держав на міжнародній арені [3]. На тлі цього представники неореалістичної школи у своїх теоретичних побудовах перенесли наголос на провідну роль анархічної структури системи міжнародних відносин як чинника виникнення конфліктних ситуацій у межах останньої, проявом чого стали провідні праці К. Уолтца [4; с. 5].

Представники соціального конструктивізму, зокрема А. Вендт [6], атакували такого роду «структурний» реалізм як нелогічний та відірваний від життя, оскільки в такому разі вся сума конфліктів та інших проявів силової політики в міжнародних відносинах була б відірваною від внутрішніх (ендогенних) чинників політичного конфлікту в межах політичних систем держав як таких [6, с. 396]. Натомість А. Вендт виступив із проектом «нової» теорії міжнародної анархії, для якої ключовим чинником розвитку анархічної структури сучасних міжнародних відносин стали б «розуміння власної ідентичності» [7, с. 99] державами як суб'єктами міжнародних відносин, з одного боку, та характер осмислення останніми ідентичностей «інших» таких суб'єктів, з іншого боку. Саме на основі такого підходу А. Вендт заснував власну концепцію множинності «культур міжнародної анархії», що й складає основу його відомої авторської статті «Анархія є тим, як держави розуміють її: соціальне конструювання силової політики» [6].

Для сучасної української науки міжнародних відносин характерною є особлива цікавість до основних теоретичних нюансів як неореалістичних, так і соціально-конструктивістських концепцій розвитку міжнародної політики. Зокрема, проблемам висвітлен-

ня концепту міжнародної анархії в роботах А. Вендта присвячена опублікована 2013 р. стаття П.С. Кузика [7], важливу роль в осмисленні еволюції неореалістичних / структурно-реалістичних підходів до дослідження міжнародного середовища відіграли відповідні публікації І.М. Коваля [8], Ю.І. Козловської [9] та С.О. Шергіна [10]. Нарешті, проблематика міжнародної анархії знайшла своє відображення у працях М.Г. Капітоненка [11; 12] та С.В. Толстова [13; 14].

Водночас видається, що наразі ще зберігається необхідність проведення комплексного аналізу ключових позицій представників неореалістичного та конструктивістського підходів щодо самого існування та / або специфіки міжнародної анархії як явища, зокрема – в контексті взаємозв'язку відповідних теоретичних побудов з історичним фактом розвитку реально існуючих (або таких, що вже припинили своє існування – *Л.К.*) міжнародних систем. Тому метою цієї статті є:

1) комплексна оцінка аргументації як А. Вендта та його послідовників, так і виразників неореалістичної позиції стосовно механізмів формування становища міжнародної анархії та її впливу на поведінкові реакції держав на міжнародній арені;

2) попередній аналіз емпірично очевидних процесів та явищ міжнародно-політичного життя, що можуть довести або заперечити відповідні аргументи сторін.

Як уже було зазначено вище, поняття міжнародної анархії відіграє ключову роль у структурі неореалістичного підходу до проблем структури міжнародної системи та характеру відносин між її акторами. Привілейована позиція концепту міжнародної анархії в межах неореалістичного наративу може бути розглянута як прояв впливу так званої «структуралістської революції» в соціальних науках, що розпочалася після Другої світової війни та досягла свого апогею в 1970-х роках [15], тобто в період, коли було опубліковано основні праці К. Уолтца. Заснований як напрям лінгвістичних досліджень, структуралізм спирався на тезу про провідну роль об'єктивних та «неписаних» норм і моделей розвитку мовних систем, що в такий спосіб перетворювала лінгвістичні дослідження на пошук основних смислів мови та мовлення у «взаємній структурі елементів всередині самої мовної системи без урахування будь-якого впливу позамовних чинників» [16, с. 1093], зокрема – історичних процесів розвитку та диференціації конкретних мов.

У цьому контексті стає зрозумілим поширене визначення заснованої К. Уолтцом неореалістичної школи як «структурного реалізму»: для неї принцип міжнародної анархії виступає як основне «правило» функціонування міжнародної системи, що лежить в основі зовнішнього різноманіття міжнародно-політичних процесів та форм відносин між її елементами (тобто акторами міжнародних відносин – *Л.К.*). За словами самого К. Уолтца, принцип міжнародної анархії передбачає, що «тканина міжнародної політики постійно зберігає свою цілісність, її завитки залишаються сталими, і тому міжнародні події безкінечно повторюються <...>, оскільки жодна з одиниць міжнародної системи, що конкурує одна з одною, неспроможна перетворити анархічний міжнародний порядок на ієрархічний» [5, с. 66]. Саме тому явище міжнародної анархії буде мати характер засадничого принципу організації системи міжнародних відносин, що стоїть вище внутрішньополітичної специфіки держав, які складають таку систему. За К. Уолтцом, прагнення держав пристосовуватися до перипетій розвитку міжнародної анархії визначає те, які саме форми ідентичності держав будуть найбільш «успішними» в межах поточної системи держав [5].

Характерний для концепції К. Уолтца наголос на провідній ролі міжнародної анархії як чинника структурування зовнішньо- та внутрішньополітичної поведінки держав поділяють також інші провідні теоретики сучасного неореалізму. Зокрема, на думку Дж. М. Хобсона, окремі держави, що входять до складу сучасної міжнародної системи, є «функціо-

нально подібними одиницями», що забезпечується за рахунок так званої «соціалізуючої» функції міжнародної анархії, а саме – через явище «відносної асиметрії» міжнародних акторів, у рамках якої ті держави, які виявляться неспроможними наслідувати ефективніші моделі військово-політичної та соціально-економічної організації, характерні для провідних акторів чинної системи міжнародних відносин, опиняються перед загрозою підпорядкування таким акторам [17]. Функціональна однорідність держав як міжнародних акторів проявляється в тому, що всі вони «є суверенними одиницями, характеризуються наявністю централізованої політичної системи та легітимної монополії на насильство та визначення норм політичного порядку» [17, с. 2] саме завдяки тому, що відповідні риси сприяють конкурентоздатності в межах поточної системи держав. Тому можна зробити висновок, що ключовим елементом неореалістичного підходу до впливу чинника міжнародної анархії на міжнародно-політичну поведінку держав є визнання ключової ролі механізму наслідування (англ. *emulation*), тобто наслідування державами, що прагнуть зберегти свій реальний суверенітет, історично успішних внутрішньо- та зовнішньополітичних практик держав-лідерів міжнародної системи заради мінімізації власного рівня відносної асиметрії стосовно останніх. Це своєю чергою підживлює динаміку міжнародної анархії, оскільки жодна держава добровільно не відмовиться від наслідування успішних моделей розвитку інших, а поширення такого роду моделей поведінки сприяє зниженню відносної нерівності серед міжнародних акторів (хоча би тільки в довготерміновій перспективі [5, с. 17]).

Отже, низка емпірично орієнтованих досліджень, здійснених авторами, близькими до неореалістичних уявлень про сутність міжнародних відносин, можуть розглядатися як прояв прагнення до обґрунтування тези про первинність міжнародної анархії як чинника міжнародно-політичної поведінки держав. Зокрема, Р. Гілпін у своєму ключовому дослідженні процесів історичної трансформації міжнародних систем «Війна та трансформації світової політики» (1981) [18] виступає як прихильник тези про провідну роль явища міжнародної анархії з погляду причинно-наслідкових зв'язків, що визначають відповідні дії держав на міжнародній арені. Р. Гілпін стверджує, що основні мотиви міжнародно-політичної поведінки держав залишилися незмінними з часів Фукидіда (460–396 рр. до н. е.), адже всі існуючі держави керуються такими ж мотивами взаємного побоювання та прагнення до панування, що й античні міста-держави, боротьбу яких проаналізував цей славетний афінський історик. Тому на основі свого історичного аналізу Р. Гілпін приходять до висновку, що внутрішній режим відповідних держав може бути лише вторинним чинником, який або збільшуватиме, або обмежуватиме вплив принципово анархічного міжнародного середовища на відносну спроможність тієї або іншої держави послідовно проводити свій політичний курс у межах відповідної міжнародної системи [18, с. 96–105].

Аналогічної позиції дотримується також і відома дослідниця міжнародного виміру соціально-політичних революцій Нового часу Т. Скочпол. Усупереч традиційним марксистським та / або ліберальним інтерпретаціям революційних процесів, включно з Французькою (1789–1799), Російською (1917–1923) та Китайською (1911–1949) революціями, що роблять наголос, передусім, на «внутрішні» чинники соціально-економічного характеру, Т. Скочпол [19] виходить із того, що процес соціальних перетворень, зокрема й революційного характеру, що відбувається в межах окремо взятих національних суспільств, перебуває під безпосереднім впливом чинників, що походять від відповідної системи міжнародних відносин. Згідно з такою інтерпретацією держава є фактично автономною від внутрішніх соціальних структур суспільства, які вона контролює, та прагне, насамперед, реалізувати певну стратегію зовнішньої (військово-політичної) експансії [19, с. 24–33].

Тому, за Т. Скочпол, логіка процесу міжнародного суперництва (анархії) домінує над логікою індивідуального внутрішньополітичного розвитку.

Запропонований Т. Скочпол аналіз процесів розгортання Французької та Китайської революції може бути практичним втіленням цієї концепції. На думку Т. Скочпол, неспроможність правлячих еліт «старорежимних» Франції та Китайської імперії ефективно мобілізувати внутрішні ресурси відповідних суспільств перед обличчям міжнародно-політичної конкуренції (у випадку Франції – з боку Великої Британії, у випадку Китаю – з боку експансії європейських великих держав як таких – *Л.К.*) спричинила політичне банкрутство та крах дореволюційного владного апарату та прихід на зміну останньому нових революційних еліт, що змогли ліквідувати внутрішньополітичні обмеження (а саме – автономні від центрального уряду структури влади аристократичних та бюрократичних кланів і груп – *Л.К.*), які ставали на заваді більш амбітним військово-політичним стратегіям та ефективній конкуренції з іншими державами в межах принципово анархічної міжнародної системи [19]. Саме тому подальше міжнародно-політичне піднесення постреволуційних Французької імперії (короткотермінове) та КНР може розглядатися в контексті порівняно успішної внутрішньої мобілізації соціальних ресурсів задля цілей військово-політичної конкуренції.

Як можна побачити, запропоновані Р. Гілпіном та Т. Скочпол наративи є формою тлумачення міжнародної історії з погляду домінування анархічної конкуренції між автономними одна від одної держави. Вони достатньо послідовно абстрагуються від будь-яких чинників ідеологічного, демографічного та / або технологічного характеру. Натомість конструктивістська парадигма виходить із того, що «матеріальні ресурси [чинники] набувають значення для людської діяльності лише за посередництва структури обміну знанням, у яку вони включені» [20, с. 73].

Авторський доробок А. Вендта може бути найбільш характерним для такої позиції, оскільки, критикуючи неореалістичне розуміння провідного впливу чинника міжнародної анархії на поведінку держав, цей дослідник формулює тезу про первинність інтерсуб'єктивних чинників для розуміння державами своїх інтересів та рівня загрози останнім з боку інших міжнародних акторів [6]. Саме структури ідентичності як «відносно сталі та пов'язані із соціальною роллю уявлення та очікування стосовно власних дій» [6, с. 397], на думку А. Вендта, відіграють визначальну роль для визначення державами своїх ворогів та партнерів на міжнародній арені. А. Вендт звертається до прикладу завершення «холодної війни» наприкінці 1980-х років, вважаючи цей процес наслідком трансформації ідеологічної ідентичності одного з ключових антагоністів (а саме СРСР), що і призвело до розпаду відповідної системи міжнародної конкуренції [6]. В той час як провідні представники неореалізму, як зазначає Р. Лебоу [21], до самого завершення «холодної війни» вважали, що остання буде тривати невизначено тривалий період часу саме через тиск деперсоналізованих сил міжнародної анархії, конструктивістський підхід А. Вендта дозволяє показати складний характер взаємодії між специфікою внутрішньополітичної ідентичності держав та їх взаємними позиціями в середовищі міжнародної анархії.

Концептуальний підхід, запропонований А. Вендтом, пізніше знайшов своє відображення в розгорнутій концепції множинних культур міжнародної анархії. За А. Вендтом, рівень однорідності політичних культур держав, що складають певну міжнародну систему, визначатиме «уявлення акторів щодо сутності та ролей Себе та Іншого» [22, с. 249], що і є, на думку автора, основним детермінантом поширення тенденцій до співробітництва або конкуренції у відповідному міжнародному середовищі. На основі своїх розробок А. Вендт виділяє три основні культури міжнародної анархії, а саме:

«гоббсівську», «локківську» та «кантівську». Для кожного типу характерною є певна специфіка політичної культури міжнародної взаємодії, що має певні асоціації з уявленнями Т. Гоббса (1588–1679), Дж. Локка (1632–1704) та І. Канта (1724–1804) про людську природу та сутність суспільства.

Зокрема, «гоббсівська» культура міжнародної анархії відзначається пануванням принципу взаємної ворожнечі, який багато в чому відповідає традиційно-реалістичному (та частково неореалістичному – *Л.К.*) уявленню про міжнародну анархію як таку [23]. З іншого боку, «локківська» культура міжнародної анархії характеризуватиметься пануванням принципу суперництва, що передбачатиме взаємне визнання всіма державами права кожної з них на суверенне існування та безпеку, а основним механізмом контролю поведінки один одного виступатиме організація міждержавних коаліцій у рамках структури балансу сил [22]. Нарешті, «кантівська» парадигма репрезентує певний «ідеальний тип» космополітичного міжнародного суспільства, в межах якого припинять своє існування явища міжнародного насильства та війни, оскільки єдина глобальна ідентичність домінуватиме над формами ідентичності окремих національних держав [23].

Емпірична практика розвитку міжнародних систем показує, що існує широкий діапазон можливостей транзиту від однієї культури міжнародної анархії до іншої. Як зазначає Р. Екерслі [24], міжнародне суспільство післявоєнної Європи показує, яким чином «гоббсівська» культура, що існувала до Другої світової війни, може бути порівняно швидко переформатована в бік «кантівського» космополітичного суспільства, втіленням якого і став Європейський Союз. Водночас сучасна близькосхідна система міжнародних відносин є яскравим прикладом «гоббсівської» ситуації міжнародної анархії, оскільки спостерігається відсутність легітимних наднаціональних інститутів регулювання конфліктів між державами, рівень реального або потенційного конфлікту між окремими державами є вельми високим (див. поточну ескалацію відносин між Катаром та Туреччиною, з одного боку, та державами просаудівського блоку, з іншого – *Л.К.* [25]), а певні потужні недержавні актори (насамперед, «ІДІЛ») кидають прямий виклик усталеному регіональному порядку. У той час як провідним конфліктом, що визначав сутність сучасних міжнародних відносин на Близькому Сході після Другої світової війни та до 2000-х років включно, був конфлікт між арабськими державами та Ізраїлем, на сучасному етапі розвитку Близького Сходу, початок якому поклала «Арабська весна» 2011 р., на перше місце вийшли внутрішні конфлікти та розбіжності в межах самого арабського світу. За умов відсутності єдиної ідеологічно- чи релігійно-політичної культури, переважна більшість держав регіону демонструє готовність до дедалі глибшої ескалації регіональних протиріч, що і є основною рисою «гоббсівської» культури міжнародної анархії за А. Вендтом.

Зважаючи на вищезазначене, видаються обґрунтованими такі висновки. У той час як неореалізм розглядає міжнародну анархію як невід’ємну константу міжнародного середовища загалом, конструктивізм схиляється до визнання історичної специфічності кожного типу «міжнародної анархії» як такого, що вказує на неможливість зведення досвіду розвитку різних міжнародних систем до єдиного знаменника. З погляду автора цієї статті, аргументація конструктивістів є більш переконливою, аніж теоретичні побудови неореалістів, основною вадою яких є принциповий антиісторизм (тобто принципове абстрагування від історичної специфіки міжнародно-політичної ідентичності держав – *Л.К.*). Водночас і конструктивізм, принаймні в тій версії, що виходить із відповідних уявлень А. Вендта, хвибує на деякий ухил у бік антиматеріалізму (тобто зведення чинників трансформації міжнародного середовища до похідної від змін уявлень міжнародних акторів про самих себе та своїх контрагентів – *Л.К.*). Тому очевидно, що необхідно уникати надмірної односторонності у

висвітленні проблематики міжнародної анархії, що є певною проблемою обох цих шкіл міжнародно-політичних досліджень. Саме тому, на думку автора статті, нагальним є творчий синтез доробку неореалізму та конструктивізму в цьому напрямі.

Список використаної літератури:

1. Киридон А.М. Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку / А.М. Киридон, С.С. Троян // *Історія в сучасній школі*. – 2012. – № 2. – С. 39–43.
2. Розумюк В.М. Теорія міжнародних відносин: шляхи еволюції та перспективи розвитку / В.М. Розумюк // *Антологія творчих досягнень*. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2004. – Вип. 1. – С. 199–206.
3. Donnelly, J. Realism / J. Donnelly // *Theories of International Relations* / [ed. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak et al.]. – 3rd ed. – Basingstoke, UK : Palgrave Macmillan, 2009. – P. 29–54.
4. Waltz K. Man, the State, and War: A Theoretical Analysis / K. Waltz. – New York, NY : Columbia University Press, 1959. – 263 p.
5. Waltz K. Theory of International Politics / K. Waltz. – Boston : Addison-Wesley, 1979. – 251 p.
6. Wendt A. Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics / A. Wendt // *International Organization*. – 1992. – Vol. 46. – P. 391–425.
7. Кузик П.С. Конструктивістська концепція А. Вендта: від критики «міжнародної анархії» до ідеї невідворотності світової держави / П.С. Кузик // *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. – 2013. – Вип. 32. – С. 98–103.
8. Коваль І.М. Американський «неореалізм»: вступаючи у ХХІ століття. Концепції і методи / І.М. Коваль // *Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб-к наук. пр.* – К., 2012. – Вип. 107. – Ч. 1. – С. 5–12.
9. Козловська Ю.І. Теорія неореалізму та її місце в дослідженні міжнародних відносин та зовнішньої політики держав / Ю.І. Козловська // *Вісник Одеського національного університету. Серія : Соціологія і політичні науки*. – 2015. – Т. 20. – Вип. 1. – С. 90–95.
10. Шергін С.О. Реалізм і модернізм в американській політології міжнародних відносин: еволюція «реалістичної» парадигми / С.О. Шергін // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2012. – Вип. 107(1). – С. 13–21.
11. Капітоненко М.Г. «Великі держави» у світовій політиці / М.Г. Капітоненко // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2007. – Вип. 35–36. – С. 12–16.
12. Капітоненко М.Г. Силовий фактор у міжнародних відносинах : монографія / М.Г. Капітоненко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2013. – 303 с.
13. Толстов С.В. Система міжнародних відносин: внутрішні зв'язки та регулюючі механізми / С.В. Толстов // *Антологія творчих досягнень*. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2004. – Вип. 1. – С. 263–289.
14. Толстов С.В. Одноманітність, багатоманітність і нерівновага у сучасних міжнародних процесах / С.В. Толстов // *Дослідження світової політики : зб. наук. пр.* – К. : ІСЕМВ НАН України, 2009. – Вип. 48. – С. 121–143.
15. Bell, D.B The Social Sciences since the Second World War / D.B. Bell. – New Brunswick : Transaction Publishers, 1985 – 102 p.
16. The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods. – Vol. 3 / [eds. M. S. Lewis-Beck, A. Bryman and T. F. Liao]. – Thousand Oaks : SAGE, 2004. – 1528 p.
17. Hobson J. M. The State and International Relations / J. M. Hobson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 268 p.

18. Gilpin R. War and Change in World Politics / R. Gilpin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 272 p.
19. Skocpol T. States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China / T. Skocpol. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 407 p.
20. Wendt A. Constructing international politics / A. Wendt // International Security. – 1995. – Vol. 20. – P. 71–81.
21. Lebow R. N. The long peace, the end of the Cold War, and the failure of realism / R. N. Lebow // International Organization. – 1994. – Vol. 48. – P. 249–277.
22. Wendt A. Social Theory of International Relations / A. Wendt. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 429 p.
23. Lacassagne A. Cultures of anarchy as figurations: reflections on Wendt, Elias and the English School / A. Lacassagne // Human Figurations. – 2012. – Vol. 1(2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/h/humfig/11217607.0001.207/--cultures-of-anarchy-as-figurations-reflections-on-wendt?rgn=main;view=fulltext>.
24. Eckersley R. The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty / R. Eckersley. – Cambridge, MA : The MIT Press, 2004. – 348 p.
25. Kenyon P. Qatar's crisis with Saudi Arabia and Gulf neighbors has decades-long roots / P. Kenyon [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npr.org/sections/parallels/2017/06/17/533054129/qatars-crisis-with-saudi-arabia-and-gulf-neighbors-has-decades-long-roots>.

INTERNATIONAL ANARCHY AND INTERNATIONAL POLITICAL BEHAVIOR OF STATES: TOWARDS CONCEPTUALIZING THE PROBLEM

Leonid Kyianytsia

*Educational-Scientific Institute of International Relations,
National Aviation University,
Department of International Relations, Information and Regional Studies
Vidradnyi av., 4, corp. 7, 03680, Kyiv, Ukraine*

This article deals with analyzing the main conceptual foundations of the contemporary understanding of the issues of international anarchy, highlighting the latter's correlation with behavioral responses of states to international-level political processes. Proceeding from such analysis, a novel vision of the impact of international anarchy on systemic development of international relations is presented herein.

Key words: international relations, international politics, international anarchy, nation-state, Neorealism, Constructivism.